

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора,
Мішиної Наталії Вікторівни
на дисертаційне дослідження Равлюка Андрія Григоровича
на тему «Конституційно-правові засади проведення
загальнодержавного референдуму: порівняльно-аналітичне дослідження»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі
знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертаційної роботи.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена тим, що загальнодержавний референдум посідає важливе місце та займає свою окрему нішу серед інших форм прямого народовладдя, оскільки надає можливість народу брати участь в управлінні державними справами та вирішувати питання загальнонаціонального значення. Як реальний варіант безпосереднього вираження волі народу цей правовий феномен вже засвідчив свою ефективність у ряді провідних держав світу. Зазначене дає підстави стверджувати, що безпосереднє народовладдя може ефективно функціонувати і поряд з системою представництва.

Актуальною є тема дисертаційного дослідження Равлюка А.Г. і з огляду на те, що станом на сьогодні у науці конституційного права не розкрито належним чином та у повному обсязі усі конституційно-правові аспекти порядку організації та проведення загальнодержавного референдуму. Ряд питань у цій сфері, зокрема, тих, котрі пов'язані з виробленням моделі загальнодержавного референдуму в Україні, застосуванням ефективних форм та методів електронного голосування та ін. знаходяться поза достатнім рівнем уваги сучасних дослідників.

Вище викладене свідчить про актуальність теми дисертаційного дослідження Равлюка А.Г., її теоретичну і практичну значущість.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційна робота Андрія Григоровича характеризується фундаментальністю розробки теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо вирішення низки теоретичних та практичних питань, пов'язаних з розумінням сутності та змісту, особливостей законодавчої регламентації, порядку організації і проведення загальнодержавного референдуму в Україні та зарубіжних державах.

Заслугує на увагу методологічна основа дисертаційного дослідження, котра складає комплекс загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. В основу дисертаційного дослідження закладено філософський метод діалектики, задля

вирішення поставлених перед дисертантом завдань також було використано такі методи пізнання як: історико-правовий, логіко-семантичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, метод аналізу та синтезу. Історико-правовий метод дослідження використано для аналізу генези наукової думки про еволюцію становлення та розвитку інституту референдуму (підрозділ 1.1.). Логіко-семантичний метод дозволив поглибити та удосконалити понятійно-категоріальний апарат дослідження, у тому числі виявити основні підходи до визначення поняття загальнодержавного референдуму (підрозділ 1.2). Формально-юридичний метод використано під час дослідження взаємозв'язку та співвідношення загальнодержавного референдуму із суміжними правовими явищами та категоріями (підрозділ 1.2). Порівняльно-правовий метод застосовано під час аналізу міжнародних стандартів у сфері організації та проведення загальнодержавного референдуму та нормативно-правових засад проведення загальнодержавного референдуму за законодавством зарубіжних держав (підрозділи 2.1, 2.2). Метод аналізу та синтезу використано при дослідженні сучасного стану та проблем конституційно-правового регулювання порядку організації та проведення загальнодержавного референдуму в Україні, а також визначенні конституційно-правових аспектів вдосконалення загальнодержавного референдного процесу Україні (підрозділи 3.1, 3.2).

Сильною стороною дисертації Равлюка А.Г. є теоретична база дослідження проблематики загальнодержавного референдуму, котру становлять праці таких вітчизняних та зарубіжних учених як: А.Аванесян, М. Бегларян, Ю. Бисага, С. Білан, Ю. Богаліка, Л. Богачова, Я.Богів, М. Бондар, Ю. Бондар, М. Бучакова, О. Вашенко, А. Волочаєва, И.Волошин, О. Галус, І. Горбенко, О. Грабильнікова, И. Григорьева, О.Грищук, Е. Грошева, Р. Гятов, С. Дерев'янку, А. Євгенєва, С. Закірова, К.Ісірова, А. Карасевич, В. Кириченко, Ю. Ключковський, Г. Кобирина, Н.Колодяжна, В. Комарова, А. Кочерга, В. Кравченко, Л. Кривенко, Ю.Круглова, О. Кружиліна, М. Курячая, Б. Кухта, Л. Лисенко, В. Логачова, Р.Максакова, В. Маркітантов, І. Милосердна, А. Минбалеев, С. Михайлов, Ю.Мірошніченко, О. Мочков, А. Мурашин, Л. Нагорна, П. Невмержицкий, В.Нестерович, В. Нечитайло, М. Оніщук, О. Онуфрієв, Ю. Палєєва, М.Палінчак, І. Панкевич, О. Петришин, В. Погорілко, Н. Пономарева, О.Потій, Л. Прудникова, В. Руденко, Ф. Рудич, С. Рябов, Т. Рябченко, А. Савков, Е.Сафронов, С. Сворак, А. Селіванов, О. Семенюк, Г. Синцов, Т. Січко, О.Скрипнюк, Ю. Соколенко, С. Третьак, Я. Турчин, В. Федоренко, І. Хаврук, В.Харута, О. Цапко, О. Чебаненко, В. Шаповал, С. Шевченко, Л. Шипілов, М.Шункін, О. Щербанюк, А. Янчук, Р. Ященко та ін.

Вище викладене стало запорукою того, що наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, є повністю обґрунтованими, достатньо аргументованими.

Дисертація є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним монографічним дослідженням конституційно-правових засад проведення

загальнодержавного референдуму, в якому запропоновано принципово нові наукові підходи щодо визначення теоретико-правових засад дослідження загальнодержавного референдуму, досліджено особливості міжнародно-правової регламентації та нормативного визначення процедури загальнодержавного референдуму у правових системах сучасних держав, визначено конституційно-правові засади удосконалення процедури проведення загальнодержавного референдуму в Україні. Новизна отриманих результатів дисертаційного дослідження підтверджується апробацією. Основні результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Окремі положення, висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дисертації, отримали також апробацію на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях: «Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути» (м. Київ, 13 листопада 2020 р.); «Міжнародні і національні механізми прямої демократії: теорія і практика» (м. Івано-Франківськ, 22 січня 2021 р.); «Priority directions of science and technology development» (Київ, 24-26 января 2021 г.).

Структура дисертації Равлюка А.Г. повністю відповідає меті і задачам дослідження. Оцінюючи зміст дисертаційного дослідження Андрія Григоровича можна стверджувати, що одержані дисертантом наукові результати є обґрунтованими, аргументованими, а їх наукова новизна є достовірною.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження. У процесі дослідження сформульовано низку якісно нових наукових положень та висновків, що містять наукову новизну:

вперше:

- доведено, що до міжнародних стандартів у сфері організації та проведення загальнодержавного референдуму слід відносити документи у сфері захисту персональних даних, доступу громадськості до інформації, захисту кіберпростору;

- запропоновано прийняття правового акта під назвою «Кодекс правотворчості народу», котрий би поєднував у собі нормативну регламентацію таких форм безпосереднього народовладдя як референдум, всеукраїнський (у тому числі народне вето, тобто абrogативний референдум) та місцевий, а також народна правотворча ініціатива; визначено основні положення зазначеного кодифікованого акта;

- визначено поняття гарантій суб'єктивного права на загальнодержавний референдум як сукупності умов, способів, засобів, а також принципів та норм, котрі забезпечують можливість здійснення, охорони та захисту права на загальнодержавний референдум;

удосконалено:

- поняття загальнодержавного референдуму як форми прямого

народовладдя, котра передбачає управління державними справами та вирішення питань загальнодержавного масштабу шляхом здійснення громадянами безпосереднього волевиявлення з питань, передбачених законодавством;

- класифікацію загальнодержавних референдумів, запропоновано розмежовувати їх залежно від часу проведення виборів на такі, що проводяться обов'язково у день виборів (США); можуть проводитись у день виборів (Словенія); проведення яких у день виборів заборонено (Португалія); залежно від особливостей нормативно-правового закріплення: такі, що закріплені лише у конституції держави; такі, що регламентуються конституцією та спеціальним законом (Естонія, Португалія, Греція, Італія); такі, що не закріплюються ні на рівні конституції, ні на рівні закону (Бельгія);

- дефініцію права народу на загальнодержавний референдум як встановлену чинним законодавством сукупність його юридичних можливостей безпосередньо виявляти свою волю при вирішенні важливих питань загальнодержавного значення;

- вимоги до застосування процедури референдуму, до яких слід віднести такі: на референдум повинні виноситися «прості» питання, і не лише у плані формулювання, виборці не повинні витратити занадто багато часу на дослідження переваг та недоліків пропозиції, котра виноситься на референдум; органи державної влади повинні забезпечити виборця усією необхідною інформацією щодо питання/ законопроекту, що виноситься на всенародне обговорення; органи державної влади, громадські організації та об'єднання повинні чітко усвідомлювати, що референдум як форма безпосереднього виявлення волі громадян не може розглядатися як спосіб досягнення власних цілей окремих зацікавлених осіб, засіб тиску на органи влади чи варіант вирішення політичного конфлікту; конституційно-правові засади організації та проведення референдуму у державі повинні передбачати усвідомлену та зацікавлену участь громадян при здійсненні народного волевиявлення у такий спосіб; застосування референдуму повинно бути доцільним, тобто повинні існувати ефективні правові механізми, котрі б стримували довільне використання зазначеного інституту;

набули подальшого розвитку:

- науковий підхід, згідно якого традиційне розуміння процедури проведення загальнодержавного референдуму не є єдино можливим для реалізації цієї форми безпосереднього народовладдя, йдеться про можливість інформатизації такого процесу та впровадження електронної демократії. Позитивними моментами при застосуванні електронної демократії, виступають такі: спрощення процедури загальнодержавного референдуму; зменшення фінансових витрат на організацію та проведення загальнодержавного референдуму; зростання активності громадян щодо участі у державно-політичних процесах; зниження рівня впливу політичних сил на результат волевиявлення

громадян України; спрощення безпосередньої процедури волевиявлення для осіб з обмеженими можливостями. Однак, при використанні електронного голосування виникають проблеми з ідентифікацією осіб, котрі здійснюють безпосереднє волевиявлення, а також із дотриманням принципу таємності. Встановлено, електронна демократія вже засвідчила свою ефективність у багатьох розвинених державах. Доведено, при впровадженні системи електронного голосування варто застосовувати блокчейн – це система, котра вирішить питання захисту персональних даних та анонімності голосування на загальнодержавному референдумі;

- наукова думка, відповідно до якої «інші форми безпосередньої демократії», про які згадується у статті 69 Основного Закону Української держави, залишаються не регламентованими, окрім того, що згадуються лише в Конституції. Незважаючи на те, що відповідно до її положень «народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії», аналіз сучасних наукових джерел дозволяє стверджувати про фактичне звуження форм безпосередньої демократії до виборів та референдуму. Формулювання «інші форми безпосередньої демократії» не пояснюється у жодному нормативно-правовому акті. Тому вказівка на можливість застосування таких «інших форм» є суто декларативною;

- науковий підхід, згідно якого пропозиція визначати всенародне опитування як окрему форму прямої демократії, а не різновид загальнодержавного референдуму (консультативний референдум) є недоцільною.

Вище наведений перелік результатів дисертаційного дослідження не є вичерпним. Дисертація Равлюка А.Г. містить і інші наукові положення, висновки, рекомендації, які характеризуються новизною, фундаментальністю, повнотою наукового обґрунтування та є цінними і з теоретичної, і з практичної точки зору. Елементи наукової новизни дисертаційної роботи здобувача, їх кількість, кваліфікаційні ознаки повністю відповідають нормативним вимогам.

Оцінка змісту та завершеності дисертації.

У вступі дисертації обґрунтовано актуальність теми, встановлено зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет, методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів дослідження.

У розділі 1 «Теоретико-правові засади дослідження загальнодержавного референдуму» дисертант дослідив еволюцію наукових поглядів на становлення та розвиток загальнодержавного референдуму, а також здійснив аналіз поняття та визначив класифікацію загальнодержавних референдумів.

Заслуговує на увагу авторське визначення референдумного права як окремих інститутів конституційного права. Здобувач пропонує розглядати зазначену дефініцію як «сукупність суспільних відносин, що опосередковують здійснення та захист прав громадян на референдумі, а також процедуру реалізації

цього права шляхом юридичного упорядкування соціально-політичних процесів, які сприяють прямому волевиявленню при вирішенні питань державних та місцевого значення».

Цінним вбачається виокремлення таких етапів розвитку інституту загальнодержавного референдуму в Україні: 1991-1996 р.р. – прийняття Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» 3 липня 1991 року; 1996-2000 р.р. – референдум 1 грудня 1996 року (що мав наслідком прийняття Акту проголошення незалежності України); закріплення основних засад порядку організації та проведення загальнодержавного референдуму в Україні у Розділі III Конституції України «Вибори. Референдум»; 2000-2012 р.р. – проведення всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 року (щодо зменшення кількості народних депутатів у парламенті, зміну моделі парламенту на двопалатну, встановлення додаткових підстав для розпуску парламенту главою держави, а також обмеження депутатської недоторканності), котрий так і не мав своїм наслідком внесення змін до законодавства; 2012-2018 р.р. – прийняття 6 листопада 2012 року Закону України «Про всеукраїнський референдум» та подальше визнання його неконституційним Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26.04.2018 року; 2018 р. – 25 січня 2021 р. – робота у напрямку законодавчого врегулювання інституту загальнодержавного референдуму, розробка та подання відповідних законопроектів, підготовка до другого читання проекту Закону про народовладдя через всеукраїнський референдум, котрий був ініційований Президентом України; 26 січня 2021 року – до сьогодні – період, що розпочинається з моменту прийняття Закону про народовладдя через всеукраїнський референдум.

Дисертант пропонує розглядати загальнодержавний референдум як форму прямого народовладдя, котра передбачає управління державними справами та вирішення питань загальнодержавного масштабу шляхом здійснення громадянами безпосереднього волевиявлення з питань, передбачених законодавством. Слушною є позиція, відповідно до якої загальнодержавний референдум є достойним доповненням до діяльності представницького органу державної влади, оскільки дозволяє народові виражати свою волю безпосередньо. Застосування референдуму як форми безпосереднього виявлення волі громадян сприятиме зменшенню кількості корупційних випадків у межах державно-владних органів, а також становитиме їм фактично доцільну протизагу (за умови, що конституційно-правові вимоги щодо порядку організації та проведення референдуму будуть дотримані).

Розділ 1 дисертації Равлюка А.Г. носить фундаментальний характер.

У розділі 2 «Особливості міжнародно-правової регламентації та нормативного визначення процедури загальнодержавного референдуму у

правових системах сучасних держав» досліджено міжнародні стандарти у сфері організації та проведення загальнодержавного референдуму та здійснено аналіз нормативно-правових засад проведення загальнодержавного референдуму за законодавством зарубіжних держав.

Участь народу в управлінні державними справами є неможливою без вираження поглядів та переконань та тісно переплітається з таким правом. З іншого боку, вираження власної позиції громадян та суспільства у цілому часто знаходить своє відображення у рішеннях, котрі приймаються шляхом реалізації такої форми прямого народовладдя як загальнодержавний референдум. Активна участь народу у прийнятті важливих рішень державно-владного характеру, зацікавленість та обізнаність громадян з проблемою, котра є предметом розгляду на загальнодержавному референдумі – все це сприяє розвитку правової держави та громадянського суспільства.

Слушною є позиція Андрія Григоровича, відповідно до якої конституції держав світу умовно можна поділити на такі, що не містять навіть загальних засад організації та порядку проведення референдумів, а також ті, що регламентують такі засади надто детально. Як правило, порядок організації та проведення загальнодержавного референдуму закріплюється у конституціях сучасних держав. Якщо говорити про членів ЄС (за винятком Кіпру, Нідерландів, Бельгії, Чехії, Мальти), то їх основні закони містять конституційно-правові норми, котрі регламентують: 1) предмет референдуму; 2) перелік умов, котрі дозволяють вважати референдум та його результати легітимними; 3) перелік умов та питань, з яких проведення референдуму не допускається; 4) можливість після прийняття закону законодавчим органом державної влади його затвердження шляхом голосуванні на референдумі та ін.

Заслуговує на увагу і думка про те, що у сучасних демократичних державах законодавець прагне виробити найбільш досконалу модель інституту референдуму, у тому числі і загальнодержавного, оскільки останній відіграє неабияку участь у конституційному будівництві. При цьому ініціювання щодо проведення референдумів за конституційним законодавством багатьох зарубіжних держав є можливим, як правило, не лише органами державної влади, але і безпосередньо громадянами. Часто у конституціях зарубіжних держав встановлюються певні умови щодо легітимації референдумів. Як правило, йдеться про регламентацію кількості громадян, котрі здійснювали волевиявлення, а також голосували «за» пропозицію, котра виносилась на референдум (Польща, Італія, Австрія, Естонія). Щодо визначення таких умов на конституційному рівні слід зауважити, що здебільшого встановлюється необхідність участі більшості виборчого корпусу. Також в аспекті легітимації в основних законах може бути регламентовано кількість голосів щодо питання – більше половини з усіх, що були отримані.

Цікавою є позиція, відповідно до якої референдум як форма прямого народовладдя є характерним для багатьох сучасних демократичних держав та застосовується, як правило, у тих випадках, коли парламентські процедури видаються неефективними. Доцільність здійснення трансформації політико-правових інститутів, впровадження дієвих конституційно-правових стандартів щодо безпосередньої участі народу у прийнятті стратегічно важливих державно-політичних рішень, зумовлюють необхідність якісно нового перегляду особливостей загальнодержавного референдуму.

Розділ 2 дисертації Равлюка А.Г. має фундаментальний характер, характеризується логікою викладу матеріалу, комплексністю, глибиною наукового аналізу.

У розділі 3 «Конституційно-правові засади удосконалення процедури проведення загальнодержавного референдуму в Україні» здійснено характеристику сучасного стану та проблем конституційно-правового регулювання порядку організації та проведення загальнодержавного референдуму в Україні, а також з'ясовано конституційно-правові аспекти вдосконалення загальнодержавного референдного процесу України.

Встановлено, що безперечними позитивами застосування референдуму як форми безпосереднього виявлення волі народу є такі: 1) референдум надає можливість громадянам фактично впливати на результат діяльності законодавчого органу влади, котрий при здійсненні своїх повноважень може керуватися інтересами так званої «привілейованої меншості»; 2) здійснює правовиховну функцію щодо громадян, розвиває у них почуття зацікавленості у чинному законодавстві та правовому житті держави; 3) створює безпосередній (прямий) контакт між органом законодавчої влади та громадянами, тим самим накладаючи на законодавця додаткове почуття відповідальності; 4) якщо результати референдуму будуть ефективними, то вони сприятимуть розвитку правової держави та громадянського суспільства; 5) референдум дозволяє з'ясувати позицію громадян щодо важливого питання загальнодержавного значення та виконує консолідуючу функцію щодо діяльності органів державної влади; 6) середній показник IQ людей може бути не дуже вражаючим, але здоровий глузд і критичне мислення пересічного громадянина, коли справа доходить до прийняття стратегічно важливих політичних рішень, надто недооцінені (для того, щоб вивчити питання, котре виноситься на референдум, просто необхідно виділити трохи часу); 7) якщо органи державної влади у своїй діяльності зіштовхуються із безвихідністю у прийнятті рішень з питань національного (загальнодержавного) значення, варіантом вирішення ситуації може стати референдум; 8) референдум перешкоджає бюрократизації державної влади та стримує прийняття радикальних державно-владних рішень; 9) за умови відсутності шляхів компромісу між державою та суспільством, референдум може стати ефективним інструментом в аспекті узгодження їх інтересів.

Недоліки референдуму як форми безпосереднього волевиявлення народу полягають у такому: 1) виникає плутанина у свідомості виборців «by the an avoidable complexity of the ballot», що викликана складністю виборчого бюлетеня, та якої можна уникнути; 2) можуть зустрічатися випадки «зв'язування волі» громадян відповідно корисливих цілей зацікавлених осіб; при використанні засобів масової інформації, котрі не є політично нейтральними, може здійснюватись неправомірний вплив на результати референдуму; 3) відсутність інституту персональної відповідальності в аспекті прийняття рішень; 4) питання, котрі виносяться на референдум, можуть спричинити міжособистісну ворожнечу у суспільстві на фоні розбіжності політичних поглядів та переконань, що може привести до масових заворушень; 5) голосування за «популярну» у суспільстві думку може спричинити серйозні наслідки з точки зору безпеки та оборони, розвитку та процвітання держави; більшість голосів не дає впевненості у ефективності та правильності рішення; 6) виборці на референдумі не обираються, виходячи з їхнього професіоналізму у сфері вирішення державно-владних питань, політичної обізнаності, ґрунтовності позицій чи схильності до прийняття обґрунтованого та ефективного рішення в інтересах суспільства; значна частина громадян не хоче витрачати час і зусилля, необхідні для аналізу аргументів щодо кожної запропонованої альтернативи, а складні важливі рішення, котрі виносяться на референдум, часто вимагають детального вивчення інформації з багатьох джерел; 7) «синдром подвійного владного функціонування», що передбачає фактичне існування дуалізму у здійсненні влади та прийнятті важливих політичних рішень; референдум знаходиться у прямому протистоянні представницькій владі, часто шкодить авторитету та дискредитує діяльність законодавчих органів влади.

Розділ 3 характеризується науковою обґрунтованістю, новизною, логікою викладу позицій.

Дисертаційне дослідження завершується обґрунтованими, аргументованими, теоретично і практично цінними фундаментальними висновками, що впливають зі змісту дисертації.

Аналіз дисертаційної роботи свідчить, що дисертант досяг мети дослідження, дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

Зауваження щодо дисертаційної роботи. Позитивно оцінюючи здобутки дисертанта, вважаємо за доцільне звернути увагу на такі дискусійні положення поданої дисертації:

1. На стор. 140-141 дисертаційного дослідження здобувач зазначає, що згідно положень Конституції України референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії (стаття 74 Конституції України), а Закон України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» значно розширює такий перелік та відносить до таких питань: 1) що суперечать положенням Конституції України, загально визнаним принципам і нормам

міжнародного права, закріпленим насамперед Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, протоколами до неї; 2) що скасовують чи обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина та гарантії їх реалізації; 3) спрямовані на ліквідацію незалежності України, порушення державного суверенітету, територіальної цілісності України, створення загрози національній безпеці України, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі; 4) щодо питань податків, бюджету, амністії; 5) віднесені Конституцією України і законами України до відання органів правопорядку, прокуратури чи суду. Виходячи з наведеного на публічному захисті хотілося б почути позицію дисертанта щодо цього.

2. Бачиться, що робота значно виграла б, зважаючи на умови сьогодення, якби в ній було приділено більше уваги питанню інформаційного суспільства в аспекті забезпечення результативності референдумного процесу в Україні.

3. На привселюдному захисті хотілося б почути остаточну позицію дисертанта щодо специфіки та особливостей законодавчого закріплення порядку організації та проведення загальнодержавного референдуму в Україні.

Висловлені положення не ставлять під сумнів отримані фундаментальні наукові результати, а носять виключно дискусійний чи рекомендаційний характер.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено в наукових статтях, що опубліковані у періодичних наукових фахових виданнях, тезах наукових доповідей та повідомлень на науково-практичних конференціях.

Відсутність порушення академічної доброчесності.

Виконане дисертаційне дослідження є актуальним, має наукову новизну та практичну цінність. Дисертаційна робота характеризується ґрунтовністю.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Равлюка Андрія Григоровича на тему «Конституційно-правові засади проведення загальнодержавного референдуму: порівняльно-аналітичне дослідження» виконана вперше, є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані та практично цінні результати, котрі передбачають вирішення низки теоретичних та практичних питань, пов'язаних з розумінням сутності та змісту, особливостей законодавчої регламентації, порядку організації і проведення загальнодержавного референдуму в Україні та зарубіжних державах.

Вище викладене дає підстави вважати, що дисертація Равлюка Андрія Григоровича на тему «Конституційно-правові засади проведення загальнодержавного референдуму: порівняльно-аналітичне дослідження» та рівень наукової кваліфікації здобувача відповідають вимогам Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою

Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року №169, а також Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 року №40. Дисертант Равлюк Андрій Григорович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Доктор юридичних наук, професор,
проф. кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська
юридична академія»

Н.В. Мішина

Підпис засвідчую:

Перший проректор Національного
університету «Одеська
юридична академія», д.ю.н., професор,
Заслужений юрист України

М.Р. Аракелян

Відгук отримано
29.11.2021 р
Голова Вченої ради
Др 61.051.030
проф. Белоз Д.М.

